

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۳/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۶/۲۸

فصل نامه علمی-تخصصی پژوهش‌های مهدوی

سال دوم، شماره ۶، پاییز ۱۳۹۲

صلوات و دعا برای فرج

سید ابوالفضل موسوی آقداش *

چکیده

دعا برای فرج از جمله وظایف منتظران در عصر غیبت است و از آن جا که صلوات به عنوان شعار شیعه مطرح می شود می تواند بهترین محمل دعا برای فرج باشد. مؤید این عمل ادعیه و زیاراتی است که در آن ها پس از ذکر صلوات، دعا برای فرج آل محمد علیهم السلام و حضرت مهدی علیه السلام ذکر شده است. در این نوشتار، در سه بخش با عناوین «چگونگی دعا برای فرج»، «آثار و برکات صلوات و دعا برای فرج» و «ضرورت ذکر صلوات با "عجل فرجهم"» تلاش شده است با ذکر روایات مطرح در این زمینه، گامی برای فراگیر کردن ذکر صلوات با «عجل فرجهم» برداشته شود تا با آشکار شدن ضرورت این کار، کم کم نهضتی فراگیر در این راستا به وجود آید تا توانسته باشیم گامی عملی برای زمینه سازی فراگیر و عاشقانه برداریم.

واژگان کلیدی

فرج، دعا، صلوات، امام مهدی علیه السلام، آل محمد علیهم السلام.

مقدمه

دعا به هر شکلی و زبانی که باشد در درگاه ربوبی مورد پذیرش است و لازم نیست با کیفیت یا آداب خاصی باشد. البته اگر با رعایت آداب خاص و با استفاده از کلمات و عباراتی پرمحتوا باشد، به یقین افضل خواهد بود؛ حتی در قنوت نماز واجب نیز برخی از مراجع اجازه داده‌اند تا به هر زبان و هر روشی دعا خوانده شود و ضرورتی ندارد که به زبان عربی باشد؛ هر چند ثواب دعا‌های وارد شده از اهل بیت علیهم‌السلام بیشتر است.^۱

امتیاز خاص شیعه نسبت به دیگر مذاهب و ادیان این است که ادعیه وارد شده از حضرات معصومین علیهم‌السلام بهترین وسیله برای دعاست و شیعه با بهره‌مندی از این گنجینه ارزشمند معنوی به زیباترین شکل و صورت به درگاه حضرت حق التجا می‌کند و با این کلمات و جملات دُرربار، خواسته‌های خود را ابراز می‌دارد. در این میان، صلوات نیز دعایی است که ائمه اطهار علیهم‌السلام ما را از کیفیت مطلوب آن آگاه ساخته‌اند و در اختیار تشنگان معارف خود قرار داده‌اند.

همچنین دعا برای فرج اهل بیت علیهم‌السلام و ظهور حضرت مهدی علیه‌السلام نیز جزو آن دسته از دعا‌هایی است که ائمه علیهم‌السلام به ضرورت آن و آثار و برکاتش و تلاش برای گسترش آن اهتمام ویژه‌ای داشته‌اند. از جمله نمونه‌های آشکار آن هم دعا برای فرج، همراه با دعای مستجاب شده صلوات است. البته روشن است که با وجود انکار و مخالفت برخی از افراد غافل و گاه معاند با چنین دعا‌هایی، هرگز لازم نیست امر به دعای تعجیل فرج همراه با صلوات در روایات ذکر شده باشد، بلکه هر دو، دعایی هستند که می‌توان جدا به جا آورد؛ اما با کمال افتخار می‌بینیم که در منابع معتبر، کیفیت صلوات و دعا برای فرج با لفظ «عجل فرجه‌م» آمده است؛ هر چند برخی از این ادعیه به زمان و مکانی خاص اختصاص ندارد، اما برای مأثور بودن کافی است.

البته گفتنی است تمام دعاها را می‌توان رجاء (به امید رسیدن به ثواب بیشتر)، در هر زمان و مکانی خواند؛ چرا که دعا، طلب حاجت و نیاز به درگاه خداوند بی‌نیاز است و خداوند هم برای شنیدن دعا‌های بندگانش زمان و مکان مشخص نکرده و فرموده است:

۱. «اظهر جواز قنوت به غیر عربی است و باید به هر لغتی که می‌خواند صحیح بخواند» (نک: راشدی، ۱۳۸۳، ۲۷۴، ذیل مسئله ۱۱۲۰ از آیت‌الله العظمی بهجت رحمته‌الله)؛ «دعا در قنوت به زبان فارسی اشکال ندارد، بلکه هر دعایی را در قنوت می‌توان به هر زبانی خواند» (خامنه‌ای، ۱۳۹۰: پاسخ سؤال ۴۸۸).

﴿ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ﴾؛ (غافر: ۶۰)

[پروردگارتان فرمود: مرا بخوانید تا شما را اجابت کنم.]

و نیز می فرماید:

﴿إِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي﴾؛ (بقره:

۱۸۶)

هر گاه بندگان من، از تو درباره من بپرسند، [بگو] من نزدیکم، و دعای دعاکننده را - به هنگامی که مرا بخواند - اجابت می کنم.

البته برخی از زمان ها یا مکان ها فضیلت خاصی دارند و دعا در آن موقعیت ها سریع تر به اجابت می رسد. برای مثال، در روایتی از پیامبر اسلام ﷺ نقل شد است:

درهای آسمان در چهار مورد باز می شود (دعا مستجاب می شود): هنگام نزول باران، هنگامی که فرزند به سیمای پدر و مادرش نگاه می کند، وقتی که در کعبه باز می شود، زمان عقد ازدواج. (شعیری، بی تا: ۱۰۱)

الف) انواع دعا برای فرج

با توجه به ادعیه وارد شده درباره دعا برای فرج و همراهی کردن یا همراهی نکردن آن ها با ذکر شریف صلوات، می توان دعاهایی را که برای فرج حضرت مهدی ﷺ ذکر شده است در دو بخش کلی ذکر کرد:

۱. دعاها و زیارات مربوط به فرج آل محمد ﷺ و تعجیل در ظهور حضرت حجت ﷺ

در توقیع شریفی از حضرت مهدی ﷺ وارد شده است:

وَأَكْثَرُوا الدُّعَاءَ بِتَعْجِيلِ الْفَرَجِ فَإِنَّ ذَلِكَ فَرَجُكُمْ؛ (صدوق، ۱۳۹۵: ج ۲، ۴۸۵؛ طبرسی، ۱۴۰۳: ج ۲، ۴۷۱)

برای تعجیل در فرج من بسیار دعا کنید؛ زیرا گشایش کارهای شما در آن است.

در دعای عهد - که از حضرت امام صادق علیه السلام نقل شده است - عاشقان مهدی ﷺ با سوز و گداز زمزمه می کنند:

اللَّهُمَّ ارْنِي الظَّلْعَةَ الرَّشِيدَةَ... وَ عَجِّلْ فَرَجَهُ وَ سَهِّلْ مَخْرَجَهُ؛ (قمی، ۱۳۷۸: دعای عهد)

بارخدا، آن چهره ارجمند را به من بنمایان.... در فرج او تعجیل کن و ظهورش را آسان نما.

امام صادق علیه السلام در دعایی برای تعجیل در نصرت و یاری آل محمد و ولی آنان دعا می کند و

از خداوند خواری و زبونی سریع دشمنانشان را طلب می‌نماید:

عَجِّلْ نَصْرَ آلِ مُحَمَّدٍ وَوَلِيَّيْهِمْ وَاخْزَعْهُمْ عَاجِلًا. (برقی، ۱۳۷۱: ج ۲، ۳۵۵)

۲. ادعیه یا زیاراتی برای فرج اهل بیت علیهم‌السلام و حضرت مهدی علیه‌السلام پس از ذکر صلوات

این قسم از دعاها را نیز می‌توان به دو صورت زیر معرفی کرد:

یکم. ادعیه و زیاراتی برای زمان یا مکانی خاص

دعا برای تعجیل فرج در عید قربان و روز جمعه: امام سجاد علیه‌السلام در دعای چهل و هشتم صحیفه برای عید قربان و روز جمعه، پس از اشاره به غصب حق وصایت و امامت اهل بیت علیهم‌السلام ابتدا بر دشمنان آنان لعن و نفرین خدا را طلب می‌کند و سپس با ذکر صلوات بر محمد و آل محمد علیهم‌السلام خواستار تعجیل در فرج و نصرت اهل بیت علیهم‌السلام می‌شود:

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ، ... وَعَجِّلِ الْفَرَجَ وَالزُّوْحَ وَالنُّصْرَةَ وَالتَّنْكِينَ وَالتَّأْيِيدَ
هَمْ. (منسوب به امام علی بن الحسین علیه‌السلام، ۱۳۷۶: ۲۳۸، دعای ۴۸؛ حر عاملی، ۱۳۶۲: ۳۵۰)

سجده شکر تعقیبات نماز ظهر: در باب کیفیت خواندن ۵۱ رکعت در یک شبانه روز آمده است: نمازگزار بعد از نماز ظهر پس از صلوات، حوایج خود را بخواهد و دو سجده شکر به جا آورد و در سجده شکر بگوید:

اللَّهُمَّ إِلَيْكَ تَوَجَّهْتُ وَبِكَ اعْتَصَمْتُ ... لَا إِلَهَ غَيْرُكَ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَعَجِّلْ
فَرَجَهُمْ؛ (مفید، ۱۴۱۳: ۱۰۸)

خدایا، به تو رو کرده‌ام و به دامن رحمت تو چنگ می‌زنم... خدایا، بر محمد و آل محمد درود فرست و در فرج آن‌ها تعجیل فرما!

اعمال پنج‌شنبه و جمعه: در معوذات روز پنج‌شنبه آمده است:

مستحب است در این روز به جز معوذات وارد شده، سوره قدر و این صلوات را صد مرتبه بخواند: «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَعَجِّلْ فَرَجَهُمْ وَأَهْلِكَ عَدُوَّهُمْ مِنَ الْحَيِّ وَالْإِنْسِ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ». (کفعمی، ۱۴۱۸: ۱۴۱ - ۱۴۲؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۸۷، ۲۱۵ - ۲۱۶، ۴۳)

در اعمال روز جمعه، صلوات و دعا برای فرج صد مرتبه ذکر شده است:

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَعَجِّلْ فَرَجَهُمْ. (کفعمی، ۱۴۱۸: ۷۱ - ۷۲؛ همو، ۱۴۰۵: ۴۲۰ - ۴۲۱)

اعمال ماه مبارک رمضان: در باب دعا بین رکعات نماز - که در دهه آخر شب های ماه مبارک رمضان خوانده می شود - آمده است:

يَا كَرِيمُ يَا كَرِيمُ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَعَجِّلْ فَرَجَهُمْ وَاعْفِرْ لِي ذَنْبِي؛^۱ (طوسی، ۱۴۰۷: ج ۳، ۷۷ - ۷۸)

در تسبیح ده جزئی که برای روزهای مبارک رمضان آمده است، می خوانیم:

سُبْحَانَ اللَّهِ بَارِئِ السَّمِ ... اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ كُلَّمَا طَلَعَتْ شَمْسٌ ...

سپس صلوات بر هر یک از ائمه علیهم السلام جداگانه ذکر شده و پس از صلوات بر همه امامان آمده است:

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى الْخَلَفِ مِنْ بَعْدِهِ إِمَامِ الْمُسْلِمِينَ وَوَالِ مَنْ وَالَاهُ وَعَادِ مَنْ عَادَاهُ وَعَجِّلِ اللَّهُمَّ فَرَجَهُ. (کفعمی، ۱۴۱۸: ۲۲۷ - ۲۳۱)

در این دعا افزون بر صوات بر ائمه علیهم السلام برای دوستدارانشان نیز دعا می کند و به صورت خاص، فرج آخرین ذخیره الهی را مسئلت می نماید.

ادعیه سحرگاهان: کفعمی برای سحرها دعایی به نام «حریق» ذکر کرده است که بعد از جملات نخستین آن، پس از هر چند جمله، ذکر صلوات تکرار شده است. در جملات آخر دعا صلوات و دعای برای فرج اهل بیت علیهم السلام و همه مؤمنان یک جا نقل می شود:

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَهْلِ بَيْتِهِ الطَّيِّبِينَ وَعَجِّلِ اللَّهُمَّ فَرَجَهُمْ وَفَرِّجِي وَفَرِّجِ عَنْ كُلِّ مَهْمُومٍ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ. (همو: ۵۵ - ۵۹؛ همو، ۱۴۰۵: ۷۲ - ۷۸؛ حرعاملی، ۱۳۶۲: ۳۱۳)

دعاهای روز عاشورا: عبدالله بن سنان می گوید: روز عاشورا به خدمت امام صادق علیه السلام رسیدم. حضرت بسیار محزون بود و پس از اشاره به مصائب حضرت سیدالشهدا علیه السلام زیارتنامه ای یادم داد که در جملاتی از آن آمده است:

اللَّهُمَّ وَعَجِّلْ فَرَجَ آلِ مُحَمَّدٍ وَاجْعَلْ صَلَوَاتِكَ عَلَيْهِمْ وَاسْتَنْقِذْهُمْ مِنْ أَيْدِي الْمُتَافِقِينَ.

۹۱

ادعیه روز عرفه: امام صادق علیه السلام در فرازهای پایانی دعایی که پس از نماز ظهر و عصر در روز عرفه از ایشان نقل شده، بعد از درود بر محمد و آل اش، فرج آنان را مسئلت می نماید:

۱. «الدُّعَاءُ بَيْنَ الرُّكْعَاتِ الْعَشْرَةِ الْمَزِيدَةِ عَلَى الْعَشْرِينَ فِي الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ» (مفید، ۱۴۱۳: ۱۸۱، باب الدعاء بین الركعات؛ مجلسی، ۱۴۰۶: ج ۵، ۵۱)

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ الَّذِينَ أَذْهَبَتْ عَنْهُمْ الرِّجْسَ ... اللَّهُمَّ عَجِّلِ الرِّزْقَ وَ
الْفَرَجَ لِأَلِ مُحَمَّدٍ. (ابن طاووس، ۱۳۷۶: ج ۱، ۳۶۹ - ۳۷۵؛ مجلسی، ۱۴۲۳: ۱۸۲ - ۱۸۹)

زیارتنامه‌های ائمه اطهار (علیهم‌السلام): در زیارت امام جواد (علیه‌السلام) آمده است که بعد از نماز زیارت، تسبیح
حضرت زهرا (علیها‌السلام) را به جا آور و سپس این دعا را بخوان:

اللَّهُمَّ إِنِّيكَ نَصَبْتُ يَدِي ... اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَعَجِّلْ فَرَجَ وَلِيِّكَ وَابْنِ
وَلِيِّكَ، وَافْتَحْ لَهُ فَتْحًا يَسِيرًا.

همچنین در زیارتنامه امام هادی و امام حسن عسکری (علیهما‌السلام) در سامرا آمده است:

أَنْ يَجْعَلَ حَظِّي مِنْ زِيَارَتِي إِيَّاكُمَا الصَّلَاةَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ ... اللَّهُمَّ عَجِّلْ فَرَجَ وَلِيِّكَ وَ
ابْنِ وَلِيِّكَ وَاجْعَلْ فَرَجَنَا مَعَ فَرَجِهِ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ؛ (صدوق، ۱۴۱۳: ج ۲، ۶۰۷، باب زیارت
عسکریین (علیهما‌السلام)؛ ابن قولویه، ۱۳۵۶: ۳۱۳ - ۳۱۴)

خداوند بهره زیارت مرا صلوات بر محمد و آلش قرار دهد ... خدایا، فرج امام عصر (علیه‌السلام) را
برسان و فرج و گشایش ما را همراه با فرج او قرار ده!

دوم. ادعیه و زیارات کلی، بدون اختصاص به زمان یا مکانی خاص

با نگاهی گذرا به کتب روایی، می‌توان احادیثی را دید که در آن‌ها دعا برای فرج، همراه با
ذکر شریف صلوات آمده است و به مکان یا زمان خاصی محدود نمی‌شوند. در این جا به
مواردی از این دست ادعیه اشاره می‌شود.

دعای جامع خیر دنیا و آخرت: عمرو بن ابی المقدام می‌گوید: امام صادق (علیه‌السلام) دعایی که جامع
خیر دنیا و آخرت است را به من تعلیم فرمود. حضرت در این دعا با ذکر صفات حضرت حق،
پس از بیان چند دعا - همچون طلب آمرزش - بعد از ذکر صلوات، فرج و آسایش و سرور اهل
بیت (علیهم‌السلام) را از درگاه الهی مسئلت می‌نماید و سپس دعا می‌کند که خداوند متعال طعم و حلاوت
این فرج را بر ایشان نیز بچشاند و دشمنانشان را نابود گرداند:

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَعَجِّلْ فَرَجَهُمْ وَرُوحَهُمْ وَرَاحَتَهُمْ وَسُرُورَهُمْ وَأَذْفَنِي
طَعْمَ فَرَجِهِمْ وَأَهْلِكَ أَعْدَاءَهُمْ مِنَ الْحَيِّ وَالْإِنْسِي. (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۲، ۵۸۳، ح ۱۸)

دعای توسل به ائمه (علیهم‌السلام): در دعایی که دربردارنده توسل به فرد ائمه (علیهم‌السلام) است،

می‌خوانیم:

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَهْلِ بَيْتِهِ وَأَسْأَلُكَ اللَّهُمَّ بِحَقِّ مُحَمَّدٍ وَابْنَتِهِ وَابْنَتِهَا الْحَسَنِ وَ
الْحُسَيْنِ (علیهم‌السلام) ... اللَّهُمَّ إِنَّكَ تَعْلَمُ أَنِّي أَعْلَمُ أَنَّكَ قَادِرٌ عَلَى قَضَاءِ حَوَائِجِي فَصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ

وَالْهِ وَ عَجَّلَ يَا رَبِّ فَرَجَ وَلَيْتَكَ وَابْنِ بِنْتِ نَيْتِكَ؛ (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۹۹، ۲۵۱ - ۲۵۲)

خدایا، تو می دانی که من به توانایی تو برای برآورده کردن خواسته هایم آگاهم؛ پس بر محمد و آلش درود فرست و در فرج ولی خود و فرزند دختر پیامبرت تعجیل فرما!

تعقیبات نمازهای یومیه و مستحبی: حضرت علی علیه السلام در دعایی که به صورت مطلق برای تعقیبات پس از هر نماز واجب از ایشان نقل شده است، عرضه می دارد:

إِلٰهِي هَذِهِ صَلَاتِي صَلَّيْتُهَا لَا لِحَاجَةٍ مِنْكَ إِلَيْهَا وَلَا رَغْبَةٍ مِنْكَ فِيهَا ... يَا رَبِّ مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَعَجِّلْ فَرَجَ مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ ... اللَّهُمَّ فَصِّلْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَعَجِّلْ لَوْلِيكَ الْفَرَجَ وَالْعَافِيَةَ وَالتَّصَرُّ. (کفعمی، ۱۴۰۵: ۲۰ - ۲۴)

امیرمؤمنان علیه السلام در این دعا دوبار فرج آل محمد علیهم السلام را مسئلت می نماید و برای آخرین ذخیره الهی از خداوند متعال عافیت و نصرت طلب می کند.

دعای بعد از نماز امام زمان علیه السلام: در بابی از *وسائل الشیعه* - که نماز مخصوص هر امام را جداگانه آورده - بعد از نماز امام زمان علیه السلام این دعا را ذکر کرده است:

اللَّهُمَّ عَظُمَ الْبَلَاءُ وَبَرَحَ الْخَفَاءُ ... اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ الَّذِينَ أَمَرْتَنَا بِطَاعَتِهِمْ وَعَجَّلِ اللَّهُمَّ فَرَجَهُمْ بِقَائِمِهِمْ وَأَظْهِرْ إِعْزَازَهُ. (حرعاملی، ۱۴۰۹: ج ۸، ۱۸۴ - ۱۸۵، باب ۵۳ استیخبات الطلوع بصلوات الأئمة، ح ۱۰۳۷۴؛ ابن طاووس، ۱۳۳۰: ۲۸۰ - ۲۸۱)

در این دعا پس از صلوات، به صراحت فرج آل محمد علیهم السلام، ظهور حضرت قائم علیه السلام بیان شده و پس از آن نیز آشکار شدن عزت و سربلندی دولت مهدوی مسئلت شده است.

دعای امام رضا علیه السلام بعد از نماز جعفر طیار: حسن بن قاسم می گوید: دیدم امام رضا علیه السلام در غروب روز جمعه نماز جعفر طیار^۱ خواند و سپس دعایی قرائت فرمود که در اواخر آن پس از صلوات، فرمود:

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ ... اللَّهُمَّ عَجِّلْ فَرَجَ قَائِمِهِمْ بِأَمْرِكَ وَانصُرْهُ. (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۸۸، ۱۹۵ - ۱۹۸، ح ۳)

امام رضا علیه السلام به صراحت فرج قائم آل محمد علیهم السلام را می خواهد و می فرماید:

خدایا، به وسیله او دینت را که بعد از پیامبر صلی الله علیه و آله دچار تغییر و تبدیل شده بود، تجدید

۱. این نماز چهار رکعتی - که شیخ عباس قمی از آن به «اکسیر اعظم و کبریت احمر» تعبیر می کند - زمان خاصی ندارد، هرچند افضل اوقات آن ظهر جمعه است. (نک: قمی، ۱۳۷۸: بحث نماز جعفر)

و احیا نما!

حرز امام سجاد علیه السلام: در آخرین جملاتِ حرز امام سجاد علیه السلام پس از درود و سلام به تک تک ائمه علیهم السلام آمده است:

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ الْمُصْطَفَى وَعَلَى عَلِيِّ الْمُتَّصِي وَفَاطِمَةَ الزَّهْرَاءِ ... عَجِّلْ فَرَجَ آلِ مُحَمَّدٍ وَانْصُرْ شِيعَةَ آلِ مُحَمَّدٍ ... وَارْزُقْنِي رُؤْيَا قَائِمِ آلِ مُحَمَّدٍ. (ابن طاووس، ۱۴۱۱، ۱۶ و ۲۳۲ - ۲۳۳: مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۹۱، ۲۶۵ - ۲۶۶، باب ۴۲، ح ۱)

در این حرز، علاوه بر دعا برای فرج و لعن بردشمنان اهل بیت علیهم السلام توفیق زیارت و دیدار حضرت مهدی علیه السلام نیز خواسته شده است.
دعای مخزون: در فقراتی از این دعا، پس از ذکر صلوات، فرج آل محمد علیهم السلام مسئلت شده است:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ يَا اللَّهُ... اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ... اللَّهُمَّ عَجِّلِ الرُّوحَ وَالْفَرَجَ لِآلِ مُحَمَّدٍ. (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۹۵، ۲۴۳ - ۲۴۵)

دعای فرج: کفعمی دعایی به نام «دعای الفرَج» ذکر می‌کند که بنابر نقل، پس از نماز حاجتی که امام رضا علیه السلام تعلیم داده است، خوانده می‌شود. در اوایل دعا، لفظ «فرج» با عبارات گوناگونی آمده است:

يَا مُفَرِّجَ الْفَرْجِ يَا كَرِيمَ الْفَرْجِ يَا عَزِيزَ الْفَرْجِ يَا جَبَّارَ الْفَرْجِ يَا رَحْمَانَ الْفَرْجِ.

در ادامه با ذکر دعایی شبیه به دعای توسل، اسامی ائمه علیهم السلام را ذکر می‌کند و پس از آن خداوند را به حق خود و معصومین و انبیا و مقربان درگاه الهی قسم می‌دهد که بر محمد و خاندانش درود فرستد و فرج آل محمد علیهم السلام را برساند:

اللَّهُمَّ بِحَقِّكَ الْعَظِيمِ وَبِحَقِّ مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَبِحَقِّ أَنْبِيَائِكَ... وَبِحَقِّ مَنْ نَادَاكَ وَتَجَاكَ وَدَعَاكَ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَعَجِّلْ فَرَجَهُمْ. (کفعمی، ۱۴۱۸: ۳۲۳ - ۳۲۶)

دعای کنز العرش: در دعای «کنز العرش» که از حضرت رسول صلی الله علیه و آله نقل شده است، پس از این که خداوند را به چهارده معصوم و انبیای الهی و مقربان درگاهش قسم می‌دهد، بعد از صلوات در جملاتی - که شبیه به دعای مشهور سلامتی حضرت حجت علیه السلام است - عرضه می‌دارد:

يَا رَبِّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ صَلَاةً كَثِيرَةً دَائِمَةً ... اللَّهُمَّ وَكُنْ لَوْلِيكَ فِي أَرْضِكَ وَ
حُجَّتِكَ عَلَى عِبَادِكَ وَلِيًّا وَحَافِظًا وَقَائِدًا وَنَاصِرًا وَدَلِيلًا وَعَيْنًا حَتَّى تُشَكِّنَهُ أَرْضَكَ
طَوْعًا وَتُمَتِّعَهُ فِيهَا طَوِيلًا وَعَجَلْ فَرَجَهُ وَاجْعَلْنَا مِنْ شِيعَتِهِ وَأَوْلِيَائِهِ وَأَعْوَانِهِ وَأَنْصَارِهِ وَ
مُحِبِّيهِ وَاتَّبَاعِهِ. (همو: ۳۵۶ - ۳۶۱)

در این دعا نه تنها برای فرج دعا می‌کند، بلکه از خداوند می‌خواهد که ما را از شیعیان و
یاوران قائم آل محمد ﷺ قرار دهد.

ب) آثار و برکات صلوات همراه با دعا برای فرج

با توجه به روایاتی که در بخش پیشین ذکر شد، هرگاه این ذکر شریف با صلوات همراه شود،
برکاتی ویژه خواهد داشت. در این بخش برای پرهیز از تکرار روایات یادشده، تنها به آثار و
برکات حاصل از ذکر صلوات و دعا برای فرج پرداخته می‌شود و روایات به صورت کوتاه و تنها
برای بیان محل شاهد ذکر می‌شوند.

۱. توفیق درک محضر حضرت ولی عصر ﷺ

امام صادق علیه السلام در روایتی که به طور مطلق برای روز جمعه نقل شده است می‌فرماید:

مَنْ قَالَ بَعْدَ صَلَاةِ الظُّهْرِ صَلَاةَ الْفَجْرِ فِي الْجُمُعَةِ وَغَيْرِهَا «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ
مُحَمَّدٍ وَعَجِّلْ فَرَجَهُمْ» لَمْ يَمُتْ حَتَّى يُدْرِكَ الْقَائِمُ الْمَهْدِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ؛^۱
هرکس بعد از نماز صبح و ظهر بگوید: «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَعَجِّلْ فَرَجَهُمْ»
نمی‌میرد تا این که حضرت مهدی علیه السلام را درک می‌کند.

بر اساس برخی آیات و روایات و کتب لغت، «درک» به معنای «رسیدن، پیوستن، وصول و
الحاق»^۲ آمده است. قرآن کریم می‌فرماید:

﴿لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ﴾؛ (انعام: ۱۰۳)

چشم‌ها او را در نمی‌یابند و اوست که دیدگان را درمی‌یابد.

همچنین امام صادق علیه السلام در جواب کسانی که پرسیدند: آیا قائم آل محمد ﷺ به دنیا آمده

۱. علامه مجلسی در آخرین روایت «القائم المهدي» آورده، ولی کُتب دیگر «القائم من آل محمد ﷺ» نقل کرده‌اند.
(نک: طوسی، ۱۴۱۱: ۳۶۸؛ نوری، ۱۴۰۸: ج ۵، ۹۶، ح ۵۴۲۶؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۸۶، ۳۶۳ - ۳۶۴ به نقل از
کفعمی، ۱۴۰۵: ۴۲۱)

۲. الذَّكَ: اللِّحَاقُ وَالْوَصُولُ إِلَى الشَّيْءِ، أَدْرَكَتْهُ إِذْ رَأَتْهُ وَدَرَكًا (قرشی بنایی، ۱۴۱۲: ج ۲، ۳۴۰؛ مصطفوی، ۱۳۶۸: ج ۳،
۲۰۰؛ همچنین نک: ابن منظور، ۱۴۱۴: ج ۱۰، ۴۱۹؛ بستانی، ۱۳۷۵: ۳۴).

است؟ فرمود:

لَا وَلَوْ أَذْرَكْتُهُ لَخَدَّمْتُهُ أَيَّامَ حَيَاتِي؛ (نعمانی، ۱۳۹۷: ۲۴۵، ح ۴۶)

نه، هنوز به دنیا نیامده، ولی اگر او را درک می‌کردم، تمام عمر خدمتگزاری اش را می‌نمودم.

با توجه سیاق جمله و معنای لغوی «آذرکته: إذا طلبته فلحقته، (مصطفوی، ۱۳۶۸: ج ۳، ۲۰۱؛ فیومی، ۱۴۱۴: ج ۲، ۱۹۲) أَذْرَكْتُهُ: أَى لِحَقْتَهُ» (طریحی، ۱۳۷۵: ج ۵، ۲۶۵) خدمت‌گزاری زمانی معنا پیدا می‌کند که حضور باشد. شاید هم بتوان خدمت‌گزاری را بیشتر توسعه داد و گفت منظور امام صادق علیه السلام خدمت در حضور حضرت مهدی علیه السلام نیست، بلکه منظور این است که اگر زمان ظهور او را درک می‌کردم هر جا باشم کاری انجام می‌دهم که موجب رضایت حضرت و خدمتی به او باشد. البته متبادراز حدیث، معنای اول صحیح‌تر می‌نماید. بر این اساس در روایت مورد نظر معنای حدیث این خواهد بود که فرستنده صلوات مذکور، توفیق زیارت و شرفیابی به محضر نورانی حضرت مهدی علیه السلام را خواهد داشت.

در معنایی وسیع‌تر نیز می‌توان گفت، فرستنده صلوات به معنای حقیقی توفیق شناخت و معرفت نسبت به امام زمان علیه السلام را خواهد یافت و در این صورت است که غیبت امام نزد او به منزله مشاهده خواهد بود و خواهد توانست از سختی‌ها و امتحانات عصر غیبت سربلند بیرون آید؛ زیرا بنابر روایات، غیبت و حیرت قائم آل محمد علیهم السلام سبب گمراهی خلق از دین می‌شود (صدوق، ۱۳۷۷: ج ۱، ۴۰۴، ح ۴، باب ۲۶) و همه مردم در آن به شک افتند، مگر آن که خدایش نگه‌دارد (همو: ج ۲، ۸۰ - ۸۱، باب ۴۲).

پیامبر صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

سوگند به آن کسی که مرا به راستی بشیر و نذیر مبعوث کرده است، کسانی که در دوران غیبتش بر عقیده امامتش پایدارند از کبریت احمر^۱ کمیاب‌ترند. (صدوق، ۱۳۷۷: ج ۱، ۴۰۴ - ۴۰۵، باب ۲۶، ح ۷)

کسی که در دوران غیبت دین‌داری کند، همچون کسی است که شاخه درخت خار را به دست بکشد تا برگ و خار آن را بگیرد (همو: ج ۲، ۱۶، ح ۳۴، باب ۳۴) و به سبب این

۱. در لغت عرب هر چیز نفیس و کمیاب را به کبریت احمر تشبیه می‌کنند و مشهور این است که کبریت احمر اکسیر و جوهری است که کیمیاگران در طلب آنند و شاید وجود خارجی هم نداشته باشد.
۲. کنایه از نهایت سختی و آزرده‌گی است.

سختی هاست که فرمود: صاحب الامر غیبتی دارد؛ هر بنده ای باید تقوا داشته باشد و به دینش بچسبد (همو)؛ زیرا بر عقیده امامت او باقی نمی ماند، مگر کسی که خدا دلش را به ایمان امتحان کرده باشد (همو؛ ج ۱، ۳۶۵، باب ۲۴).

بنابراین صلوات و دعا برای فرج یکی از حلقه های وصل به معشوق به شمار می رود و منتظر واقعی - که امام خویش را به معنای حقیقی درک کرده است - خواهد توانست همچون غریقی که در طوفان حوادث افتاده است، به سرمنزل مقصود برسد. امام صادق علیه السلام می فرماید:

در عصر غیبت، کسی نجات نمی یابد مگر آن که دعای غریق را بخواند؛ یعنی بگوید: يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّثْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ. (همو، ج ۲، ۲۱، ح ۵۰، باب ۳۴)

۲. بهترین امان

امام صادق علیه السلام از پدران بزرگوارش چنین نقل فرمود:

مَنْ قَالَ عَقِيبَ الظُّهْرِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ: «اللَّهُمَّ اجْعَلْ صَلَاتِكَ وَصَلَوَاتِ مَلَائِكَتِكَ وَرُسُلِكَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَعَجِّلْ فَرَجَ آلِ مُحَمَّدٍ» كَانَتْ أَمَانًا بَيْنَ الْجُمُعَتَيْنِ؛ (نوری، ۱۴۰۸: ج ۶، ۹۷ - ۹۸، ح ۶۵۲۱؛ دیلمی، ۱۴۰۸: ۳۶۶ - ۳۶۷؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۸۷، ۶۵، ح ۸)

هرکس بعد از نماز ظهر در روز جمعه سه مرتبه بگوید: «خدایا صلوات و سلام خود و ملائکه و پیامبران را بر محمد و آل محمد قرار ده و در فرج آل محمد تعجیل فرما» تا جمعه دیگر در امان خواهد بود.

۳. توفیق یاری حضرت ولی عصر علیه السلام

امام صادق علیه السلام به نقل از پدران بزرگوارش می فرماید:

... وَمَنْ قَالَ أَيْضًا عَقِيبَ الْجُمُعَةِ سَبْعَ مَرَّاتٍ «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَعَجِّلْ فَرَجَ آلِ مُحَمَّدٍ» كَانَ مِنْ أَصْحَابِ الْقَائِمِ علیه السلام؛ (نوری، ۱۴۰۸: ج ۶، ۹۷ - ۹۸، ح ۶۵۲۱؛ دیلمی، ۱۴۰۸: ۳۶۶ - ۳۶۷؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۸۷، ۶۵، ح ۸)

هرکس پس از نماز جمعه هفت مرتبه بگوید: «خدایا، بر محمد و خاندان او درود فرست و در فرج آل محمد تعجیل کن» از اصحاب و یاران حضرت مهدی علیه السلام خواهد بود.

از این روایت چند برداشت می توان کرد؛ یکی این که فرستنده صلوات آن قدر عمر خواهد کرد که عصر ظهور را می بیند و امام را یاری می دهد؛ احتمال دیگر این است که - به مانند آن چه در دعای عهد نیز آمده - اگر فرد در زمان غیبت از دنیا رفت، در عصر ظهور دوباره زنده می شود و

توفیق حضور در رکاب حضرت و یاری آن بزرگوار را می یابد.^۱

اللَّهُمَّ فَإِنْ حَالَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ الْمَوْتُ الَّذِي جَعَلْتَهُ عَلَى عِبَادِكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا فَأَخْرِجْنِي مِنْ قَبْرِي مُؤْتَرًّا كَفَنِي شَاهِرًا سِنْفِي مُجَرِّدًا قَتَاتِي مُلَبِّيًا دَعْوَةَ الدَّاعِي فِي الْحَاضِرِ وَالْبَادِي؛
(کفعمی، ۱۴۰۵: ۵۵۰ - ۵۵۱؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۹۵، ۵۳ ح ۱۱۱)

پروردگارا، اگر مرگ - که آن را برای بندگان امری حتمی قرار داده‌ای - میان من و آن حضرت جدایی انداخت، مرا از قبرم بیرون آورتا در حالی که کفنم را پوشیده و شمشیرم را از غلاف درآورده و نیزه‌ام را به دست گرفته‌ام، در میان آن‌ها که در شهر حاضرند یا آنان که کوچ می‌کنند، قرار گیرم و دعوت‌کننده آن حضرت را اجابت کنم. (دوانی، ۱۳۷۸: ۱۲۱۶ - ۱۲۱۷)

البته همچون روایات دیگر می‌توان معنای کلی تری نیز برداشت کرد و گفت، شاید منظور امام این است که منتظری که به حقیقت معنا، صلوات مذکور را بفرستد از اصحاب واقعی حضرت مهدی علیه السلام است و امام خود را با گفتار و اعمال خود یاری می‌رساند، هرچند توفیق دیدار با حضرت و حضور در محضر مقدس آن بزرگوار را نداشته باشد؛ یعنی امام نیز او را به عنوان یک منتظر حقیقی خواهد پذیرفت و در شمار یاران خود قرار خواهد داد.

۴. مایه نجات از امتحانات و خطرات عصر غیبت

امام حسن عسکری علیه السلام به احمد بن اسحاق فرمود:

... وَاللَّهِ لَيُعَيِّنَنَّ غَيْبَةً لَا يَنْجُو فِيهَا مِنَ الْهَلَكَةِ إِلَّا مَنْ تَبَتَّهَ اللَّهُ - عَزَّوَجَلَّ - عَلَى الْقَوْلِ بِإِمَامَتِهِ وَوَقَّعَهُ فِيهَا لِلدُّعَاءِ بِتَعْجِيلِ فَرَجِهِ؛ (صدوق، ۱۳۹۵: ج ۲، ۳۸۴، باب ۳۸)
به خدا قسم [مهدی] غیبتی می‌کند که کسی از مهلکه آن (بی دینی و گمراهی) نجات نمی‌یابد، جز آنان که خداوند آن‌ها را در عقیده به امامتش ثابت قدم داشته، و موفق کرده است تا برای تعجیل در فرجش دعا کنند، [تا خداوند زودتر او را ظاهر گرداند]. (دوانی، ۱۳۷۸: ۷۴۹ - ۷۵۰)

یعنی کسی که در دوران غیبت در عقیده خود به امامت حضرت مهدی علیه السلام ثابت قدم بوده و به دعا برای تعجیل در فرج موفق باشد، گمراه نمی‌شود.

۵. مایه حفظ جان

امام صادق علیه السلام به درخواست «اسحاق بن عمار» دعایی برای حفظ از عقرب به این مضمون

۱. قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: «مَنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا بِهَذَا الْعَهْدِ كَانَ مِنْ أَنْصَارٍ قَائِمِينَ فَإِنْ مَاتَ قَبْلَهُ أَخْرَجَهُ اللَّهُ تَعَالَى مِنْ قَبْرِهِ». (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۵، ۹۵، ۱۱۱؛ قمی، ۱۳۷۸: دعای عهد)

به او آموخت:

...اللَّهُمَّ رَبَّ أَسْلَمَ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَعَجِّلْ فَرَجَهُمْ وَسَلِّمْنا...

یعنی سه مرتبه با «و عَجِّلْ فَرَجَهُمْ» صلوات بفرست و بخواه خداوند تو را از شرِّ عقرب به سلامت دارد. اسحاق می‌گوید: روزی این دعا را فراموش کردم و همان روز عقرب نیشم زد (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۲، ۵۷۰، ح ۶؛ مجلسی، ۱۴۰۴: ج ۱۲، ۴۳۹، ح ۶).

۶. سبب رفع فراموشی و تقویت حافظه

حضرت امام حسن علیه السلام در پاسخ کسی که از علت فراموشی و به یاد آوردن مطلبی پرسیده بود، فرمود:

بدان! قلب انسان در ظرفی قرار گرفته و به روی آن ظرف پرده‌ای است که اگر بر محمد و آل او صلوات تام و تمامی بفرستد [و بگوید: «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَعَجِّلْ فَرَجَهُمْ»]، پرده برداشته می‌شود و قلبش روشن می‌گردد و آن چه را که فراموش کرده بود به یادش می‌آید. و اگر صلوات نفرستد یا صلوات ناقص بفرستد، آن پرده برداشته نمی‌شود، بلکه محکم‌تر می‌گردد و قلبش ظلمت می‌گیرد و آن چه را که به خاطر داشته محو می‌شود و فراموش می‌کند. (صدوق، ۱۳۶۶: ۲۱۰ - ۲۱۲، باب ۸۵، ح ۶)

براساس این روایت می‌توان گفت چون اشتغال به امور دنیوی موجب دوری از خداوند می‌شود، پس گویی پرده‌ای روی قلب کشیده می‌شود که فرستادن صلوات، سبب کشف حقیقت شده و قلب نورانی می‌گردد و مطلب از خاطره‌رفته به یاد انسان می‌آید. بنابراین تأثیر صلوات فرستادن برای یافتن مطلب فراموش شده، به دلیل آن است که چون «محمد و آل محمد» سبب نزدیکی مردم به خداوند هستند و واسطه فیض از مبدأ فیاض الهی هستند، نفوس مردم را برای افاضه علوم و کسب فضایل آماده می‌کنند (همو: پاورقی ۱).

۷. مایه فخر و مباهات

امام صادق علیه السلام فرمود:

إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ بَعَثَ اللَّهُ الْأَيَّامَ فِي صُورٍ يَعْرِفُهَا الْخَلْقُ أَنَّهَا الْأَيَّامُ ثُمَّ يَبْعَثُ اللَّهُ الْجُمُعَةَ... تَقُولُ: «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَعَجِّلْ فَرَجَهُمْ»؛ (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۸۶، ۳۵۳، ح ۳۲ و ج ۸۷، ۹۱؛ نوری، ۱۴۰۸: ج ۶، ۹۴، ح ۶۵۱۲)

زمانی که قیامت برپا شود خداوند متعال روزها را برمی‌انگیزد، که روز جمعه در پیشاپیش آن‌ها مانند عروسی با کمال و جمال به هر صاحب دین و مالی اهدا می‌شود. روز جمعه

ورودی در بهشت می ایستد و روزهای دیگر پشت سرش قرار می گیرند، و روز جمعه بر هر کس که بر محمد و آل محمد بسیار صلوات فرستاده باشد شفاعت می کند... فرمود: صد مرتبه بعد از عصر... می گویی: «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَ عَجِّلْ فَرَجَهُمْ».

(ابن طاووس، ۱۳۳۰: ۴۴۹ - ۴۵۰)

براساس این روایت روز جمعه به سبب کثرت صلوات و دعا برای فرج در ظرف زمانی اش بر سایر روزها فخر می فروشد و مباحثات می کند.

۸. مایه اقتدا و تأسی به ائمه (علیهم السلام)

ابن طاووس در فلاح السائل می نویسد:

یکی از امور مهمی که در تعقیبات نماز ظهر وارد شده این است که باید به امام صادق (علیه السلام) اقتدا نماییم و برای حضرت مهدی (علیه السلام) دعا کنیم... امام صادق (علیه السلام) بعد از نماز ظهر دست به آسمان بلند کرده و این دعا را می خواندند: «أَيُّ سَامِعٍ كُلِّ صَوْتٍ... أَنْ تُصَلِّيَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَهْلِ بَيْتِهِ... وَ عَجِّلْ فَرَجَهُ وَ أُمَكِّنْهُ مِنْ أَعْدَائِكَ وَ أَعْدَاءِ رَسُولِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ»

(همو، ۱۴۰۶: ۱۷۰ - ۱۷۱)

۹. عاملی برای جلب رضایت حضرت مهدی (علیه السلام) و عمل به سفارش آن بزرگوار

حضرت مهدی (علیه السلام) در یکی از توقیعات خود به اسحاق بن یعقوب می فرماید:

وَأَكْثِرُوا الدُّعَاءَ بِتَعْجِيلِ الْفَرَجِ فَإِنَّ ذَلِكَ فَرَجُكُمْ. (صدوق، ۱۳۹۵: ج ۲، ۴۸۳ - ۴۸۵، ح ۴)

برای نزدیک تر شدن ظهور من بسیار دعا کنید؛ چرا که گشایش و فرج کارهای شما در آن است.

براساس این توقیع، حضرت درمان همه دردها و گشایش همه گرفتاری های جامعه و مؤمنان را ظهور سراسر نور خود می داند. بنابراین منتظر واقعی باید امر مولای خود را امتثال نماید و با گفتار و کردار خود بکوشد تا خداوند ظهور ایشان را نزدیک تر گرداند و چه بهتر که همراه با صلوات - که دعایی مقبول و ارزشمند در درگاه الهی است - برای فرج آن حضرت نیز دعا کند.

۱۰. باعث انس بیشتر با روح نماز و تعقیبات آن

در موارد متعددی از سیره ائمه (علیهم السلام) آمده است که آن بزرگواران پس از اتمام نماز نسبت به ذکر تسبیحات حضرت زهرا (علیها السلام) و دعا برای فرج اهتمام خاصی داشته اند. به خصوص اگر جایگاه رفیع نماز در دین و حالات معنوی ائمه (علیهم السلام) را در نظر بگیریم، اهمیت دعا برای فرج در

تعقیبات نماز روشن تر خواهد شد.

حضرت علی علیه السلام در دعایی که به صورت مطلق برای تعقیبات پس از هر نماز واجب ذکر شده است، می فرماید:

... يَا رَبِّ مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ صَلَّى عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَ عَجَّلْ فَرَجَ مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَ
أَعْتَقْنِي مِنَ النَّارِ... اللَّهُمَّ فَصِّلْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَ عَجَّلْ لَوْلِيكَ الْفَرَجَ وَالْعَافِيَةَ وَ
النَّصْرَ. (کفعمی، ۱۴۰۵: ۲۰ - ۲۴)

در این دعا امیرمؤمنان دوبار فرج آل محمد علیهم السلام را مسئلت می نماید و برای آخرین ذخیره الهی از خداوند متعال عافیت و نصرت طلب می کند.

در دعایی که برای تعقیب نماز صبح وارد شده است می فرماید:

أَسْأَلُكَ أَنْ تُصَلِّيَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَ عَجَّلْ فَرَجَهُمْ. (همو: فصل ۴، ۶۴)

در تعقیبی دیگر نیز درخواست های خود را به صورت عددی و صد مرتبه ذکر می کند، از جمله صلوات و دعا برای فرج را:

أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ مِائَةً... وَأَسْأَلُهُ الْجَنَّةَ مِائَةً... اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَ
عَجِّلْ فَرَجَهُمْ مِائَةً... (همو: ۶۴ - ۶۶)

۱۱. پیوند دهنده مکتب سرخ حسینی و مکتب سبز انتظار

حضرت مهدی علیه السلام در روایات مختلف به عنوان منتقم اهل بیت علیهم السلام معرفی شده است. در این میان ارتباط ویژه ای که بین حضرت سیدالشهدا علیه السلام و امام زمان علیه السلام وجود دارد سبب شده است تا شیعه همواره انتظار را امتداد خط سرخ مکتب عاشورا بداند. ابوحمزه ثمالی از امام باقر علیه السلام پرسید: چرا به مهدی آل محمد، «قائم» گفته می شود؟ حضرت فرمود:

لَمَّا قُتِلَ جَدِّي الْحُسَيْنُ علیه السلام صَبَّحَتْ عَلَيْهِ الْمَلَائِكَةُ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى بِالْبُكَاءِ وَالنَّحِيبِ وَ
قَالُوا: إِلَهِنَا وَسَيِّدَنَا! أَتَغْفُلُ عَمَّنْ قُتِلَ صَفْوَتُكَ وَابْنُ صَفْوَتِكَ وَخَيْرَتِكَ مِنْ خَلْقِكَ؟
فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَيْهِمْ: قَرُّوا مَلَائِكَتِي فَوْعَزَّتِي وَجَلَّالِي لَا تَقِمَنَّ مِنْهُمْ وَلَوْ بَعْدَ
جَيْنٍ. ثُمَّ كَشَفَ اللَّهُ - عَزَّ وَجَلَّ - عَنِ الْأَيِّمَةِ مِنْ وَلَدِ الْحُسَيْنِ علیه السلام لِلْمَلَائِكَةِ، فَسَرَّتْ
الْمَلَائِكَةُ بِذَلِكَ، فَإِذَا أَحَدُهُمْ قَائِمٌ يُصَلِّي، فَقَالَ اللَّهُ - عَزَّ وَجَلَّ -: بِذَلِكَ الْقَائِمِ أَنْتَقِمُ
مِنْهُمْ؛ (صدوق، ۱۳۸۵: ۱۶۰)

هنگامی که جدّم امام حسین علیه السّلام کشته شد فرشتگان گریستند و ضجّه زده و به درگاه الهی نالیده و گفتند: ای خدا و ای سرور ما، آیا از کسی که برگزیده و فرزند برگزیده و بهترین خلق تو را کشته غافل هستی؟ خدای عزّ و جلّ به آنان وحی کرد: ای ملائکه من، آرام باشید! قسم به عزّت و جلال خودم از قاتلان او انتقام خواهم گرفت، اگرچه در زمان بعد باشد. سپس امامانی که از فرزندان حسین علیه السلام هستند را به آنان نشان داد. آن‌ها خوشحال شدند. در بین فرزندان حضرت، یکی از آنان ایستاده و نماز می‌خواند. حقّ تعالی فرمود: با این قائم از قاتلان انتقام خواهم گرفت.

در دعای ندبه - که منتظران در فراق حضرت مهدی علیه السلام با سوز و گداز می‌خوانند - حضرت به عنوان خون‌خواه همه پیامبران و فرزندان‌شان و خون‌خواه شهید کربلا معرفی شده است:

أَيُّنَ الظَّالِمِ يَدْخُولُ الْأَنْبِيَاءَ وَأَبْنَاءَ الْأَنْبِيَاءِ، أَيُّنَ الظَّالِمِ يَدِمُ الْمُقْتُولِ بِكَرْبَلَاءَ.
(ابن‌مهدی، ۱۴۱۹: ۵۷۹؛ ابن‌طاووس، ۱۳۷۶: ج ۱، ۵۰۹)

عبدالله بن سنان می‌گوید: روز عاشورا به خدمت امام صادق علیه السلام رسیدم که بسیار محزون بود. حضرت پس از اشاره به مصائب حضرت سیدالشهدا علیه السلام زیارتنامه‌ای به من آموختند که در جملاتی از آن آمده است:

اللَّهُمَّ وَعَجِّلْ فَرَجَ آلِ مُحَمَّدٍ وَاجْعَلْ صَلَوَاتِكَ عَلَيْهِمْ ... وَافْتَحْ لَهُمْ فَتْحًا يَسِيرًا. (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۹۸، ۳۰۳ - ۳۰۵؛ طوسی، ۱۴۱۱: ج ۲، ۷۸۲ - ۷۸۴)

ابن‌طاووس در ادامه این روایت می‌نویسد:

حضرت فرمود: بعد از دعا قنوت بگیر و بخوان: اللَّهُمَّ إِنَّ الْأُمَّةَ خَالَفَتِ الْأُمَّةَ ... وَ قَتَلُوا أَوْلَادَ نَبِيِّكَ صلی الله علیه و آله ... اللَّهُمَّ أَعْلِي الْحَقِّ وَاسْتَنْقِذِ الْخَلْقَ وَامْنُنْ عَلَيْنَا بِالتَّجَاةِ وَاهْدِنَا لِلْإِيمَانِ وَ عَجِّلْ فَرَجَنَا بِالْقَائِمِ علیه السلام وَاجْعَلْهُ لَنَا رِذَاءً وَاجْعَلْنَا لَهُ رِفْدًا. (ابن‌طاووس، ۱۳۷۶: ج ۲، ۵۶۸ - ۵۷۰)

در این بخش حضرت آشکارا و به طور خاص نام حضرت مهدی علیه السلام را برده و از خداوند خواسته است با ظهور دولت قائم آل محمد صلی الله علیه و آله بر شیعیان منهدت نهد و آن‌ها را به ایمان حقیقی رهنمون شود.

۱۲. ایجاد فضای انتظار و زمینه‌سازی برای ظهور

«انتظار» در لغت به معنای چشم‌داشت و چشم به راه بودن و توقع داشتن است (نک: دهخدا، ۱۳۷۷: کلمه انتظار؛ بستانی، ۱۳۷۵: ج ۱، ۶۷). همچنین به معنای درنگ در امور با

امید به آینده است (مصطفوی، ۱۳۶۸: ج ۱۲، ۱۲۲). اما در اصطلاح، به معنای ایمان استوار بر امامت و ولایت حضرت مهدی علیه السلام و امید به ظهور واپسین ذخیره الهی و آماده شدن برای یاری او در برپایی حکومت عدل و مساوات در سراسر گیتی است (تونه‌ای، ۱۳۸۹: ۱۲۷ - ۱۲۸، کلمه انتظار).

به بیان دیگر، انتظار کیفیتی روحی است که سبب به وجود آمدن حالت آمادگی [انسان‌ها] برای آن چه انتظار دارند، می‌شود و ضد آن، یأس و ناامیدی است. هر چه انتظار بیشتر و شعله آن فروزان‌تر و پرفروغ‌تر باشد، تحرک و پویایی آن و در نتیجه، آمادگی نیز بیشتر خواهد بود (موسوی اصفهانی، ۱۳۸۱: ج ۲، ۲۳۵ - ۲۳۶). «فرج» نیز به معنای «گشایش» است و انتظار فرج، برخاسته از فطرت کمال جوی بشری است و به معنای چشم‌داشت گشایش گره‌های زندگی از جانب خداوند است (تونه‌ای، ۱۳۸۹: ۱۳۰).

انتظار سازنده، تحرک بخش و تعهدآور، همان انتظار راستینی است که در روایات، آن را با فضیلت‌ترین عبادت و برترین جهاد امت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم دانسته‌اند.^۱ مرحوم مظفر در گفتاری کوتاه و جامع، انتظار را این گونه معنا کرده است:

معنای انتظار ظهور مصلح حقیقی و نجات بخش الهی حضرت مهدی علیه السلام این نیست که مسلمانان در وظایف دینی خود دست روی دست گذاشته و در آن چه بر آن‌ها واجب است، مانند یاری حق، زنده کردن قوانین و دستورهای دینی، جهاد و امر به معروف و نهی از منکر، فروگذاری کنند و به این امید که قائم آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم بیاید و کارها را درست کند از آنان دست بردارند. هر مسلمان، موظف است خود را به انجام دستورهای اسلام مکلف بداند و برای شناسایی دین از راه صحیح، از هیچ کوششی فروگذاری نکند و به اندازه توانایی خود، از امر به معروف و نهی از منکر دست نکشد؛ همچنان که پیامبر بزرگوار صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند: «كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ؛ همه شما رهبر یکدیگر و در راه اصلاح همدیگر مسؤول هستید» (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۷۲، ۳۸؛ پاینده، ۱۳۸۲: ۶۱۱، ش ۲۱۶۳). بر این اساس، یک مسلمان نمی‌تواند به دلیل انتظار ظهور مهدی مصلح، از وظایف مسلم و قطعی خود دست بکشد یا کوتاه بیاید؛ چرا که انتظار ظهور، نه اسقاط تکلیف می‌کند و نه مجوز تأخیر انداختن عمل را می‌دهد. بنابراین سستی در انجام وظایف دینی و بی‌تفاوتی به آن، هرگز جایز نیست.^۲

۱. «أَفْضَلُ جِهَادٍ أُمَّتِي إِنْتِظَارُ الْفَرَجِ» (صدوق، ۱۳۹۵: ج ۱، ۲۸۷؛ حرانی، ۱۴۰۴: ۳۷)؛ «أَفْضَلُ الْعِبَادَةِ إِنْتِظَارُ الْفَرَجِ» (ترمذی، ۱۴۰۳: ۵، ۵۶۵).

۲. «فَإِنَّ هَذَا لَا يَسْقُطُ تَكْلِيفًا وَلَا يُؤْجَلُ عَمَلًا وَلَا يُجْعَلُ النَّاسُ هَمَلًا كَالسَّوْأَمِ» (مظفر، ۱۳۸۷: ۷۹ - ۸۰).

کوتاه سخن این‌که فرهنگ راستین انتظار با سه رکن اساسی استوار است:

(الف) نارضایتی یا قانع نبودن از وضع موجود؛

(ب) امید داشتن به آینده‌ای بهتر؛

(ج) حرکت و تلاش برای گذر از وضع موجود و قرار گرفتن در وضع مطلوب (سلیمیان، ۸۹-۱۳۸۸: ج ۲، درس ۱۲، ۲۱۰).

پس با توجه به این‌که صلوات، به شعار همیشگی و فراگیر مسلمانان تبدیل شده است، دعا برای فرج پس از صلوات، از جمله عوامل طراوت بخش به جامعه منتظر به شمار می‌رود که بیانگر ارتباط ناگسستنی منتظران با امام موعود خویش و بیعتی دوباره با ایشان و ایجاد روحیه انتظار در جامعه است تا منتظران با انتظاری پویا برای رسیدن به عصر ظهور بیش از پیش زمینه‌سازی کنند.

ج) ضرورت گفتن صلوات با «عجل فرجه»

دعا کردن برای فرج، از جمله مهم‌ترین وظایف شیعیان در دوران غیبت است و هریک از افراد جامعه باید نسبت بدان همت گمارند.^۱ گفتن «عجل فرجه» پس از صلوات، در عین سادگی آن، یکی از بلندترین گام‌ها در راستای سرعت بخشیدن به ظهور آن حضرت به شمار می‌رود که سبب ایجاد یکپارچگی در وفای به عهد با امام عصر (ع) و صف‌آرایی شیعیان به عنوان لشکر حق در برابر شیاطین انس و جن می‌شود.

صلوات، پرداختِ اجر پیامبر اسلام (ص) و اظهار محبت به آخرین یادگار اهل بیت (ع) - یعنی قائم آل محمد (ع) - است. این اظهار محبت شیعیان، موجب اظهار محبت متقابل آن حضرت خواهد شد، هر چند آن بزرگوار در توقیعی که برای شیخ مفید صادر شد، فرمود:

إِنَّا غَيْرُ مُهْمِلِينَ لِمُرَاعَاتِكُمْ وَلَا نَاسِينَ لِذِكْرِكُمْ وَلَوْ لَا ذَلِكَ لَنَزَلَ بِكُمْ اللَّأْوَاءُ وَاصْطَلَمَكُمُ
الْأَعْدَاءُ؛ (نوری، ۱۴۰۸: ج ۳، ۲۲۵؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۵۳، ۱۷۵)

ما در رعایت حال شما کوتاهی نمی‌کنیم و یاد شما را از خاطر نبرده‌ایم، [زیرا] اگر جز این بود از هر سو گرفتاری به شما رو می‌آورد و دشمنان شما را از میان می‌بردند.

بی‌گمان رایج شدن صلوات با «عجل فرجه» در مجامع عمومی، برآوردن خواسته امام

۱. درباره «اهمیت فرستادن صلوات با "عجل فرجه"» مقاله‌ای پرمایه از علی محمد صیادی در «اسلام پدیا» منتشر شده که در این بخش به صورت پراکنده و متعدد، از آن استفاده شده است.

عصر ع و لَبَّيْكَ به دعوت آن حضرت است که فرمود: «برای تعجیل در فرج من بسیار دعا کنید که همانا آن، فرج و گشایش خود شماست» (صدوق، ۱۳۹۵: ج ۲، ۴۸۳ - ۴۸۵، ح ۴؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۵۳، ۱۸۳). صلوات مذکور نیز در حقیقت دعا کردن برای فرج آن حضرت است.

نسل حاضر به ویژه شیعیان، به سبب فراموش کردن امام زمان ع به بلای عظیم محرومیت از آن حضرت مبتلا شده‌اند؛ مانند سرزمینی که از بی آبی خشک شده و به شوره‌زار تبدیل گردیده است که اگر برای آبیاری دل‌های خشکیده و تشنه - که از دوری آب حیات، یعنی امام زمان ع شکاف برداشته - اقدامی نکنند، همچنان در عطش «ماء معین» خواهند بود. کمتر کاری که می‌توان کرد این است که همواره به یاد امام زمان ع با صلوات بر محمد و آل محمد ع و گفتن جمله «عجل فرجهم»، تعجیل فرج آخرین ذخیره الهی را از درگاه ایزد مَنان بخواهیم.

با مراجعه به سیره معصومین ع شاهد دعا کردن آن‌ها برای ظهور حضرت هستیم. آنان از پیروان خود نیز می‌خواستند از این امر غفلت نورزند. امام صادق ع در شب بیست و یکم ماه مبارک رمضان - که احتمال شب قدر بودن آن بسیار است - اعمالی را به یاران خود آموخت؛ آن‌گاه پس از یک شب عبادت و اتمام آن‌ها در حال سجده - که معنوی‌ترین و نزدیک‌ترین حالت بنده به معبود است - در پایان دعا‌های خود و در زمان نتیجه‌گیری، برای فرج قائم آل محمد ع دعا کرد:

يَا مَوْلَايَ أَسْأَلُكَ ... أَنْ تُصَلِّيَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَهْلِ بَيْتِهِ وَأَنْ تَأْذَنَ لِفَرَجٍ مَنْ يَفْرَجُهُ فَرَجٌ
أَوْلِيَانِكَ وَأَصْفِيَاكَ مِنْ خَلْقِكَ وَبِهِ تُبِيدُ الظَّالِمِينَ وَتُهْلِكُهُمْ عَجَلٌ ذَلِكَ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ؛
(ابن طاووس، ۱۳۷۶: ج ۱، ۲۰۰ - ۲۰۱)

خدایا، از تو می‌خواهم که بر محمد و خاندانش درود فرستی و به کسی که ظهور او فرج و گشایش اولیا و برگزیدگان توست اجازه ظهور دهی و به دست او دشمنان و ظالمان را نابود سازی. بارالها، در این امر (اذن ظهور) تعجیل فرما!

بر اساس آیه ۶۲ سوره نمل، «أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ»^۱، خداوند دعای کسی را که در اضطرار است اجابت می‌کند و برای ظهور چاره‌ای جز رسیدن به اضطرار نیست و

۱. «[آیا آن شریکان انتخابی شما بهترند] یا آن‌که وقتی در مانده‌ای او را بخواند اجابت می‌کند و آسیب و گرفتاری‌اش را دفع می‌نماید؟»

آن هم باید ایجاد شود. معرفی امام زمان علیه السلام و بیان فلسفه غیبت و آثار وجود نازنین آن حضرت و محرومیت‌هایی که به سبب غیبت به مسلمانان می‌رسد، ایجاد کننده حالت اضطراب است. براساس روایات، اول مضطرّ عالم، مهدی علیه السلام است و در روایات مختلف، این آیه تأویل به ایشان شده است. امام صادق علیه السلام فرمود:

به خدا قسم «مضطر» اوست که [در هنگام ظهور] دو رکعت نماز در مقام حضرت ابراهیم علیه السلام بگذارد و خدا را بخواند، پروردگار نیز اجابت کند و گرفتاری او را برطرف سازد و او را در زمین خلیفه خود گرداند.^۱

عاشقان مهدی علیه السلام دعا برای فرج و انتظار حقیقی را زمانی به اوج می‌رسانند که می‌بینند اول مظلوم عالم، امیرمؤمنان علیه السلام در اواخر نامه‌ای که به معاویه نوشته، پس از ذکر برخی از علایم ظهور - مانند خسف بیداء - می‌فرماید:

وَاللّٰهُ اَتٰی لِأَعْرِفُ أَسْمَاءَهُمْ، وَاسْمَ أَمِيرِهِمْ، وَمُنَاحَ رِكَابِهِمْ فَيَدْخُلُ الْمَهْدِيُّ الْكَعْبَةَ، وَيَبْكِي وَيَتَضَرَّعُ، قَالَ - جَلَّ وَعَزَّ - : «أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ الشُّوْءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ»، هَذَا لَنَا خَاصَّةً أَهْلَ الْبَيْتِ؛ (احمدی میانجی، ۱۴۲۶: ج ۱، ۳۰۷ - ۳۱۴)

مهدی پیش از ظهور با یارانش - که به خدا قسم من آن‌ها را به اسم می‌شناسم - وارد کعبه می‌شود و به درگاه الهی ناله و ضجه می‌کند، [آن‌گاه] تحقق آیه «أَمَّنْ يُجِيبُ» و یژه ما اهل بیت است.

در دعای شریف ندبه نیز حضرت با عنوان «مضطر» خوانده شده است:

أَيُّنَ الْمُضْطَرِّ الَّذِي يُجَابُ إِذَا دَعَى؛ (قمی، ۱۳۷۸: دعای ندبه)

کجاست آن مضطری که هرگاه او را می‌خوانند، اجابت می‌کند؟

در شرایطی که نوید نزدیکی ظهور وجود دارد، یکی از مهم‌ترین عوامل امیدبخش، دعا برای تعجیل در فرج است که از دو جهت در فرج و ظهور نقش ایفا می‌نماید؛ یکی نقش و تأثیرات خود دعا و دیگری فضا سازی اجتماعی و فردی و آماده کردن جامعه برای ظهور.

دعا اثرات بسیار شگرفی بر زندگی انسان و روح و روان او دارد. دعا انسان را به خدا نزدیک

۱. «عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ الْقَائِمَ علیه السلام إِذَا خَرَجَ دَخَلَ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ فَيَسْتَقْبِلُ الْكَعْبَةَ وَيَجْعَلُ ظَهْرَهُ إِلَى الْمَقَامِ ثُمَّ يُصَلِّي رُكْعَتَيْنِ ... ثُمَّ يَرْفَعُ يَدَيْهِ إِلَى السَّمَاءِ فَيَدْعُو وَيَتَضَرَّعُ حَتَّى يَقَعَ عَلَى وَجْهِهِ وَهُوَ قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: «أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ الشُّوْءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ أَلَيْسَ مَعَ اللَّهِ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ». (یزدی حائری، ۱۴۲۲: ج ۱، ۸۰ و ۴۳۴؛ دوانی، ۱۳۷۸: ۲۵۲ - ۲۵۳، باب ۵، ح ۱۰؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۵۱، ۴۸ و ۵۹)

کرده و او را بنده خدا می‌کند و به او امید و تحرک می‌دهد. در جامعه‌ای که راز و نیاز و درخواست در آن متبلور است، معنویت موج خواهد زد و این برای ساخت فضای ظهور بسیار مناسب خواهد بود. امید به آمدن موعود، مقدمه درخواست آمدن اوست و دعای فرج نیز بیانگر آرزوی قلبی بشر، برای دیدن آن منجی است. پس این خواست قلبی، برای زمینه‌سازی فرد، در زندگی شخصی و اجتماعی خویش، مقدمه‌ای می‌شود. فردی که آمدن امام را قلباً آرزومند است، برای خود محدودیت‌هایی قائل شده و دست به هر عملی نخواهد زد.

درباره موضوع تعجیل ظهور امام زمان (عجل الله تعالی فرجه) روایاتی وارد شده است که نشان می‌دهد دعا اثر کاملی در امر فرج دارد. در بعضی روایات تصریح شده است که دعای مؤمنان و طلب فرج آن حضرت (عجل الله تعالی فرجه) سبب تعجیل در فرج و ترک آن موجب تأخیر در فرج می‌شود. در *نجم الثاقب* آمده است که امام صادق (ع) فرمود:

خداوند به حضرت ابراهیم (ع) وحی فرمود که به زودی برای تو از ساره پسری متولد می‌شود ... ساره گفت: من پیرزن و عجوزه‌ام. خداوند فرمود: به زودی پسری به دنیا می‌آورد و به سبب آن که در پذیرش کلام من تردید کرد فرزندان آن پسر تا چهارصد سال در دست دشمن من معذب خواهند بود... وقتی بنی اسرائیل در دست فرعون مبتلا شدند، تا چهل روز به درگاه خداوند ناله و گریه کردند. خداوند به حضرت موسی و هارون (ع) وحی فرمود تا ایشان را از دست فرعون خلاص گردانند، [در حالی که] صد و هفتاد سال از آن چهار صد سال باقی مانده بود، ولی آن را از ایشان برداشت. امام صادق (ع) فرمود: اگر شما نیز چنین تضرع و زاری می‌کردید، خداوند فرج ما را مقدر می‌کرد و چون چنین نکنید، به درستی که این امر به نهایت خود خواهد رسید. (نوری طبرسی، ۱۳۸۶: ج ۲، ۹۷۲؛ عیاشی، ۱۳۸۰: ج ۲، ۱۵۴-۱۵۵؛ طباطبائی، ۱۳۷۴: ج ۱۰، ۴۹۴)

نویسنده کتاب *مکیال المکارم* با استناد به این روایت می‌گوید:

وقت ظهور امام زمان (عجل الله تعالی فرجه) از امور بدائیه است که امکان پس و پیش افتادنش هست؛ یعنی می‌توان با دعا کردن، فرج و ظهور امام عصر (ع) را جلو انداخت. و تشویق ائمه اطهار (ع) به دعا نمودن برای تعجیل ظهور، بیانگر آن است که حصول فرج دارای یک زمان غیرقابل تغییر نیست و اگر مردم به مسئله غیبت امام زمانشان و طولانی شدن این امر بی‌توجهی نکرده و همگی دعا نمایند، امید است که خداوند هرچه زودتر طومار غیبت را در هم پیچیده و آن بزرگوار را ظاهر نماید. همچنان که در زمان حضرت ادریس (ع) وقتی آن حضرت مورد حمله حکومت طغیانگر زمان خویش قرار گرفت از میان مردم غایب شد؛ در دوران غیبتش مردم تصمیم به توبه گرفتند و این بازگشت و پشیمانی واقعی باعث شد که خداوند دوران غیبت او را پایان بخشد. حضرت ادریس (ع) ظاهر شد و حاکم ستمگر در

برابر او به ذلت و خواری افتاد. (موسوی اصفهانی، ۱۳۷۹: ج ۱، ۲۵۷ - ۲۵۸)

امام جواد علیه السلام می‌فرماید:

أَفْضَلُ أَعْمَالٍ شِيعَتِنَا اِنْتِظَارُ الْفَرَجِ؛ (نک: صدوق، ۱۳۹۵: ج ۲، ۳۷۷، باب ۳۶، ح ۱)
برترین اعمال شیعیان ما انتظار فرج است.

یعنی فرد منتظر باید در دوران غیبت برای سپری شدن آن اقدام عملی نماید. از این رو که در تعریف انتظار گفته شده است:

انتظار، کیفیتی روحی است که باعث به وجود آمدن حالت آمادگی [انسان‌ها] برای آن چه انتظار دارند می‌شود و ضد آن، یأس و ناامیدی است. هر چه انتظار بیشتر باشد و هر چه شعله آن فروزان‌تر و پرفروغ‌تر باشد، تحرک و پویایی او و در نتیجه آمادگی نیز بیشتر خواهد بود. (موسوی اصفهانی، ۱۳۷۹: ج ۲، ۲۳۵ - ۲۳۶)

این سخن که از واژه انتظار، مترصد (ناظر) بودن منفی حوادث را بفهمیم، بی‌آن که خود نقش منفی یا مثبتی در این حوادث داشته باشیم خطاست. بنابراین تفسیر صحیح واژه انتظار آن است که انتظار، حرکت، کار، تلاش و عمل است (آصفی، ۱۳۸۴: ۲۴). تأکید روایات با لفظ «تهیاً» به زمینه‌سازی و آمادگی، مؤید این است که فرد منتظر شب و روز باید ناله و ندبه کند و ظهور مولای خود را بطلبد.^۱

تسریع امر ظهور امام عصر علیه السلام تنها یکی از آثار دعا برای تعجیل فرج است؛ زیرا این دعا آثار و برکات فراوانی همچون ازدیاد نور امام در قلب، آمرزش گناهان، رنجش و وحشت شیطان، نزول نعمت، دفع بلاها، زایل شدن غم‌ها، طول عمر و برکت در آن، وسعت رزق، ورود به بهشت، ایمنی از عذاب جهنم، نایل شدن به شفاعت اهل بیت علیهم السلام محشور شدن در زمره امامان، آمان از تشنگی روز قیامت، ایمنی از سختی حساب، ثواب هزار سال خدمت به پروردگار، ثواب نه هزار سال نماز و روزه و... دارد، که در کتاب *مکیال المکارم* به نود فایده از آن اشاره شده است (موسوی اصفهانی، ۱۳۷۹: ج ۱، ۴۱۴ - ۴۱۸).

کسی که برای ظهور دعا می‌کند در حقیقت از اوضاع و احوال عالم و غیبت امام زمان علیه السلام ناراضی است و این خود نوعی براءت جستن از همه کسانی است که با سوء استفاده از نبود

۱. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «يَخْرُجُ نَاشٍ مِنَ الْمَشْرِقِ فَيُؤْطَوْنَ لِلْمَهْدِيِّ يَغْنَى سُلْطَانُهُ». (اربلی، ۱۳۸۱: ج ۲، ۴۷۷؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۵، ۸۷)

قدرت و حکومت ظاهری عالم در دست ولی خدا، به ظلم و ستم مشغولند. آری، انتظار یعنی نفی وضع موجود و به دنبال تحقق وضع مطلوب بودن (شریعتی، بی تا: ۲۸-۳۰).

اگر برای فرج امام عصر علیه السلام دعا کردیم و توفیق درک ظهور را نیافتیم، هرگز چیزی را از دست نداده ایم؛ زیرا بر اساس روایات، برای کسی که جهت تعجیل در امر فرج بسیار دعا می کند، فرج حاصل می شود و او همانند کسی است که در راه خدا در خون خویش غلتیده است و با ظهور آن حضرت از اهل رجعت خواهد بود (نک: صدوق، ۱۳۹۵: ج ۲، ۶۴۵؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۱۰، ۱۰۴، قمی، ۱۳۷۸: دعای عهد).

البته باید توجه داشت که دعا برای امام عصر علیه السلام به معنای احتیاج مولایمان به دعای ما نیست، بلکه توفیقی است که امام، خود به دعا کننده می دهد. در آیه ۷۷ سوره مبارکه فرقان بیان شده است که اگر دعائیان نباشد خداوند هیچ اعتنایی به شما نمی کند.^۱ غفلت مردم از امام عصر و جدی نگرفتن دعا برای ظهور را می توان در فعالیت بی وقفه ابلیس و لشکریان او ریشه یابی کرد. هم اینک عمده تلاش و برنامه ریزی شیطان برای دور کردن مردم از اهل بیت، به ویژه وجود مقدس امام عصر علیه السلام است. از سویی مسئله ظهور برای شیطان حکم مرگ و زندگی را دارد؛ زیرا شیطان از خداوند تا روز قیامت وقت خواست، ولی فقط تا وقت معلوم به او فرصت داده شده و طبق روایات، زمان این وقت معلوم، قیام قائم آل محمد علیهم السلام است.^۲ بنابراین، از آن جا که وجود مقدس امام عصر علیه السلام ناقوس مرگ ابلیس و انهدام سپاه او را به همراه خواهد داشت، طبیعی است شیطان و لشکریانش تمام توان و تلاش خویش را برای به تعویق انداختن وقت ظهور و باز داشتن مردم از دعا برای امام عصر علیه السلام به کار گیرند.

امام محمد باقر علیه السلام خطاب به یکی از اصحاب خویش فرمود: «آیا تو را راهنمایی نکنم به چیزی که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در آن استثنایی ندهاند؟» عرض کرد: «چرا!» فرمود: «دعا، که قضای پیچیده و سخت را برمی گرداند.» آن گاه حضرت انگشتانش را به هم فشرد و باز تأکید کرد: «به خدا سوگند هیچ بنده ای دعا و پافشاری به درگاه خداوند نکند، مگر این که حاجتش را برآورد.»

۱. «قُلْ مَا يَعْبَهُوا بِكُمْ رَبِّي لَوْ لَا دُعَاؤُكُمْ» (فرقان: ۷۷)

۲. حضرت صادق علیه السلام فرمود: این که خداوند به شیطان فرمود، منتظر «وقت معلوم» باشد - «قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْتَظَرِينَ إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ» - این وقت معلوم روز قیام قائم ماست. وقتی خداوند او را برانگیخته می کند [و آماده قیام] در مسجد کوفه است، در آن وقت شیطان در حالی که با زانوهای خود راه می رود، به آن جا می آید و می گوید: ای وای از خطر امروز! قائم پیشانی او را گرفته و گردنش را می زند. آن موقع روز وقت معلوم است که مدت او به آخر می رسد. (دوانی، ۱۳۷۸: ۱۱۳۶)

میسر بن عبدالعزیز از امام صادق علیه السلام چنین نقل می کند:

عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: قَالَ لِي يَا مُيَسِّرُ! ادْعُ وَلَا تَقُلْ إِنَّ الْأَمْرَ قَدْ فُرِعَ مِنْهُ إِنَّ عِنْدَ اللَّهِ - عَزَّ وَجَلَّ - مَنْزِلَةً لَا تُنَالُ إِلَّا بِمَسْأَلَةٍ وَلَوْ أَنَّ عَبْدًا سَدَّ فَاهُ وَلَمْ يَسْأَلْ لَمْ يُعْطَ شَيْئاً فَسَلْ تُعْطَ يَا مُيَسِّرُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ بَابٍ يُفْرَعُ إِلَّا يُوشِكُ أَنْ يُفْتَحَ لِصَاحِبِهِ؛ (كلینی، ۱۴۰۷: ج ۲، ۴۶۷ - ۴۶۶، ح ۳)

امام صادق علیه السلام به من فرمود: دعا کن و مگو سرنوشت ما مقدر است. همانا در پیشگاه خدای عز و جل مقام و منزلتی وجود دارد که جز با نیایش و دعا به دست نمی آید. اگر کسی دهانش را ببندد و دعا نکند عطایی دریافت نمی کند. بنابراین دعا کن تا بدهند. هر دری که بکوبند، بالآخره باز می شود.

علامه مجلسی رحمه الله در شرح روایت فوق می گوید:

باید به بدء ایمان داشت و به این که خداوند سبحان، هر روز در کاری است و هر چه خواهد محو کند و هر چه بخواهد ثبت کند و قضا و قدر، مانع دعا نیستند؛ چون تغییر در لوح محو و اثبات ممکن است. گذشته از این که خود دعا نیز از اسباب قضا و قدر [است] و امر به دعا نیز از همان هاست. اصولاً اگر دعا از چنین اثری برخوردار نبود، این همه سفارش و تأکید بر آن لغو و بی معنا می شد.^۱

در برخی روایات، دعا برای فرج از حقوق اهل بیت علیهم السلام بر شیعیان شمرده شده است؛ چنان که امام صادق علیه السلام فرموده اند: از حقوق ما بر شیعیان این است که بعد از هر نماز واجب، دست هایشان را بر چانه گذاشته و سه مرتبه بگویند:

يَا رَبِّ مُحَمَّدٍ عَجَلْ فَرَجَ آلِ مُحَمَّدٍ، يَا رَبِّ مُحَمَّدٍ احْفَظْ غَيْبَةَ مُحَمَّدٍ، يَا رَبِّ مُحَمَّدٍ اِنْتَقِمْ لِبَنَةِ مُحَمَّدٍ؛ (مجتهدی، ۱۳۷۹: ۱۸۵)

ای پروردگار محمد صلی الله علیه و آله فرج و گشایش امور آل محمد را تعجیل فرما؛ ای پروردگار محمد صلی الله علیه و آله دین را در غیبت محمد صلی الله علیه و آله محافظت کن؛ ای پروردگار محمد صلی الله علیه و آله انتقام دختر محمد علیه السلام را بگیر.

محبت و علاقه به امام نیز اقتضا دارد که ما ظهور را دیر نپنداریم؛ زیرا غیبت، دوران تنهایی، دل شکستگی و غصب حق امام است. نباید دعا برای فرج را هم ردیف بقیه دعاها دانست و آن

۱. اعلم أن لوجود الكائنات و عدمها اسباباً و شروطاً و أبى الله أن يجرى الأشياء إلا بالأسباب و من جملة الأسباب لبعض الأمور الدعاء فما لم يدع لم يعط ذلك الشيء و اما علمه - سبحانه - تابعاً للمعلوم لا يصير سبباً لحصول الأشياء؛ و قضاؤه تعالى و قدره ليساً قضاء لازماً و قدراً حتماً و ألا لبطل الثواب و العقاب و الأمر و النهي كما مر عن أمير المؤمنين عليه السلام. (نک: مجلسی، ۱۴۰۴: ج ۵، ۱۲)

را به امری تشریفاتی تبدیل کرد. نباید دعا برای فرج را به انتهای مجلس دعا و ذکر، آن هم پس از دعا برای بانی مجلس، مریض مدّ نظر، ملتمسان دعا و اموات حاضران موکول کرد. دعا برای ظهور امام عصر^{علیه السلام} باید در صدر همه حاجت‌ها، باشد. در همین یک دعا، فرج عالم و آدم نهفته است (نک: صدوق، ۱۳۹۵: ج ۲، ۴۸۳ - ۴۸۵، ح ۴؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۵۳، ۱۸۳). ماهیت این دعا با دیگر دعاها تفاوت دارد؛ «همه مشکلات» و «مشکلات همه» را دربر می‌گیرد. افزون بر این که این دعا، دعا برای امام زمان^{علیه السلام} و حجت دهر و خلیفه خدا و بهترین انسان روی زمین است همه گرفتاران، بیماران، گرسنگان، بی‌پناهان، مظلومان و محرومان جهان را شامل می‌شود.

از حضرت آیت‌الله العظمی بهجت^{رحمته الله} نقل شده است که بهترین کار برای به هلاکت نیفتادن در آخرالزمان، دعای فرج امام زمان^{علیه السلام} است؛ البته دعایی که در همه اعمال ما اثر بگذارد. باید دعا را با شرایط آن خواند و «توبه از گناهان» از جمله شرایط اجابت دعاهاست. گناه همان عامل جدایی از آن انیس قلب‌ها و امام خوبی‌هاست که حضرت نیز در توقیع شریفشان به شیخ مفید^{رحمته الله} فرمود:

هیچ چیز ما را از شیعیانمان محبوس نمی‌دارد، جز اخباری که از ایشان به ما می‌رسد و ما را محزون و ناراحت می‌سازد؛ [اعمالی که] از ایشان انتظار نداریم. (طبرسی، ۱۳۸۱: ج ۲، ۶۵۵)

از مهم‌ترین دعاها، دعای فرج امام زمان^{علیه السلام} است. مخصوصاً دعای شریف «الهی عظم البلاء»، «عهد» و «ندبه» که باید مضطرّانه زمزمه کرد:

اللَّهُمَّ اكْشِفْ هَذِهِ الْعُمَّةَ عَنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ مُحْضُورِهِ وَ عَجِّلْ لَنَا ظُهُورَهُ؛ (قمی، ۱۳۷۸: دعای عهد)

خدایا، این غم و اندوه را [که بر اثر غیبت او به ما رسیده] با حضور حضرت حجت^{علیه السلام} برطرف نما و در ظهور او شتاب کن.

بی‌گمان منظور روایات از دعای فعال برای فرج، دعایی است که پشتوانه عملی داشته باشد و در جامعه مسلمانان اثر خود را نشان دهد، نه دعایی که لقلقه زبان باشد یا توجیه‌کننده نشستن و بی‌عملی شیعیان گردد، بلکه دعایی که از درون آن انقلاب و قیام بجوشد. بنابراین، یکی از بهترین دعاها برای فرج حضرت ولی عصر^{علیه السلام}، دعا با «عجل فرجه» پس از ذکر شریف صلوات است. دعا برای فرج، بعد از صلوات، بهترین نماد تولی است و ما را به نزدیکی ظهور و درک حضور و توفیق یاری در رکاب او امیدوارتر می‌گرداند.

منابع

- ابن طاووس، علی بن موسی، *الإقبال بالأعمال الحسنة فيما يعمل مرة في السنة*، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۶ ش.
- _____، *جمال الأسبوع بكمال العمل المشروع*، قم، دار الرضی، چاپ اول، ۱۳۳۰ ق.
- _____، *فلاح السائل ونجاح المسائل*، قم، بوستان کتاب، چاپ اول، ۱۴۰۶ ق.
- _____، *مهج الدعوات ومنهج العبادات*، قم، دارالذخائر، چاپ اول، ۱۴۱۱ ق.
- ابن قولویه، جعفر بن محمد، *کامل الزیارات*، نجف، دارالمرتضویة، چاپ اول، ۱۳۵۶ ش.
- ابن مشهدی، محمد بن جعفر، *المزار الكبير*، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ اول، ۱۴۱۹ ق.
- ابن منظور، محمد بن مکرم، *لسان العرب*، بیروت، دار الفکر - دار صادر، چاپ سوم، ۱۴۱۴ ق.
- احمدی میانجی، علی، *مکاتیب الأئمة علیهم السلام*، قم، دارالحديث، چاپ اول، ۱۴۲۶ ق.
- اربلی، علی بن عیسی، *كشف الغمة فی معرفة الأئمة*، تبریز، بنی هاشمی، چاپ اول، ۱۳۸۱ ق.
- امینی محمدحسین، *الغدیر*، ترجمه: جمعی از نویسندگان، تهران، بنیاد بعثت، بی تا.
- آصفی، محمد مهدی، *انتظار یویا (ترجمه الانتظار الموجه)*، ترجمه: تقی متقی، تهران، بنیاد فرهنگي حضرت مهدی موعود علیه السلام، ۱۳۸۴ ش.
- برقی، احمد بن محمد بن خالد، *المحاسن*، قم، دارالکتب الإسلامية، چاپ دوم، ۱۳۷۱ ق.
- بستانی، فؤاد افرام، *فرهنگ ابجدی*، ترجمه: رضا مهیار، تهران، انتشارات اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۷۵ ش.
- پاینده، ابوالقاسم، *نهج الفصاحة (مجموعه کلمات قصار حضرت رسول ﷺ)*، تهران، بی نا، چاپ چهارم، ۱۳۸۲ ش.
- ترمذی، ابوعیسی محمد، *سنن الترمذی*، تحقیق و تصحیح: عبدالرحمن محمد عثمان، بیروت، دارالفکر، چاپ دوم، ۱۴۰۳ ق.
- تونه ای، مجتبی، *موعودنامه (فرهنگ الفبایی مهدویت)*، قم، میراث ماندگار، ۱۳۸۹ ش.
- حر عاملی، محمد بن حسن، *الإیقاظ من ההجعة بالبرهان علی الرجعة*، تهران، نوید، چاپ اول،

- ۱۳۶۲ ش. - حر عاملی، محمد بن حسن، تفصیل وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة، قم، مؤسسة آل البيت علیهم السلام، چاپ اول، ۱۴۰۹ ق.
- حرانی، حسن بن علی، تحف العقول عن آل الرسول صلی الله علیه و آله و سلم، قم، جامعه مدرسین، چاپ دوم، ۱۴۰۴ ق.
- خامنه‌ای، سید علی، اجوبة الاستفتائات، قم، نشر معارف، ۱۳۹۰ ش.
- دوانی، علی، مهدی موعود، تهران، دارالکتب الاسلامیة، چاپ بیست و هشتم، ۱۳۷۸ ش.
- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران، مؤسسه لغت نامه دهخدا، ۱۳۷۷ ش.
- دیلمی، حسن بن محمد، أعلام الدین فی صفات المؤمنین، قم، مؤسسة آل البيت علیهم السلام، چاپ اول، ۱۴۰۸ ق.
- راشدی، لطیف، توضیح المسائل چهار مرجع، تهران، پیام محراب، ۱۳۸۳ ش.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ قرآن، تهران، مرتضوی، چاپ دوم، ۱۳۷۴ ش.
- سلیمیان، خدامراد، درسنامه مهدویت، قم، مرکز تخصصی مهدویت، ۸۹-۱۳۸۸ ش.
- شریعتی، علی، انتظار مذهب اعتراض، تهران، نشر ستاره انقلاب، بی تا.
- شعیری، محمد، جامع الأخبار، نجف، مطبعة الحیدریة، چاپ اول، بی تا.
- صدوق، محمد بن علی بن حسین بن بابویه، ثواب الأعمال وعقاب الأعمال، قم، دار الرضی، چاپ اول، ۱۴۰۶ ق.
- صدوق، محمد بن علی بن حسین بن بابویه، علل الشرائع، ترجمه: مسترجمی، تهران، کتاب فروشی مصطفوی، چاپ ششم، ۱۳۶۶ ش.
- صدوق، محمد بن علی بن حسین بن بابویه، علل الشرائع، قم، کتاب فروشی داوری، چاپ اول، ۱۳۸۵ ش.
- _____، عیون أخبار الرضا علیه السلام، تهران، نشر جهان، چاپ اول، ۱۳۷۸ ق.
- _____، کمال الدین و تمام النعمة، ترجمه: کمره‌ای، تهران، اسلامیة، چاپ اول، ۱۳۷۷ ش.
- _____، کمال الدین و تمام النعمة، تهران، اسلامیة، چاپ

- دوم، ۱۳۹۵ق.
- _____، من لا يحضره الفقيه، قم، انتشارات اسلامی، چاپ
- دوم، ۱۴۱۳ق.
- طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه: سید محمدباقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ پنجم، ۱۳۷۴ش.
- طبرسی، احمد بن علی، الإحتجاج علی أهل اللجاج، مشهد، نشر مرتضی، چاپ اول، ۱۴۰۳ق.
- _____، الإحتجاج علی أهل اللجاج، ترجمه: جعفری، تهران، اسلامیة، چاپ اول، ۱۳۸۱ش.
- طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الأخلاق، قم، الشریف الرضی، چاپ چهارم، ۱۳۷۰ش.
- طریحی، فخرالدین بن محمد، مجمع البحرین، تهران، مرتضوی، چاپ سوم، ۱۳۷۵ش.
- طوسی، محمد بن حسن، الغیة للحجة، قم، دارالمعارف الإسلامية، چاپ اول، ۱۴۱۱ق.
- _____، تهذیب الأحکام، تحقیق: خراسان، تهران، دارالکتب الإسلامية، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ق.
- _____، مصباح المتهجد و سلاح المتعبد، بیروت، مؤسسة فقه الشیعة، چاپ اول، ۱۴۱۱ق.
- عاملی (شهید اول)، محمد بن مکی، المزار فی کیفیة زیارات النبی والأئمة علیهم السلام، قم، مدرسه امام مهدی (عج)، چاپ اول، ۱۴۱۰ق.
- عیاشی، محمد بن مسعود، کتاب التفسیر، تهران، چاپخانه علمیه، ۱۳۸۰ق.
- فیومی، احمد بن محمد، المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی، قم، مؤسسه دار الهجرة، چاپ دوم، ۱۴۱۴ق.
- قرشی بنایی، علی اکبر، قاموس قرآن، تهران، دارالکتب الاسلامیة، چاپ ششم، ۱۴۱۲ق.
- قمی، عباس، مفاتیح الجنان، قم، انتشارات دلیل ما، ۱۳۷۸ش.
- کفعمی، ابراهیم بن علی، البلد الامین والدرع الحصین، بیروت، مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، چاپ اول، ۱۴۱۸ق.
- _____، المصباح للکفعمی (جنة الأمان الواقیة وجنة الإیمان الباقیة)، قم، دارالرضی (زاهدی)، چاپ دوم، ۱۴۰۵ق.
- کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، الکافی، تهران، دارالکتب الإسلامية، چاپ چهارم،

- ۱۴۰۷ق.
- مجتهدی، سید مرتضی، *صحیفه مهدیه*، ترجمه: محمدحسین رحیمیان، قم، دارالثقلین، چاپ اول، ۱۳۷۹ش.
 - مجلسی، محمدباقر، *بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار*، بیروت، دار إحياء التراث العربی، چاپ دوم، ۱۴۰۳ق.
 - _____، *زاد المعاد، مفتاح الجنان*، بیروت، مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، چاپ اول، ۱۴۲۳ق.
 - _____، *مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول*، تهران، دارالکتب الإسلامية، چاپ دوم، ۱۴۰۴ق.
 - _____، *ملاذ الأخیار فی فهم تهذیب الأخبار*، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، چاپ اول، ۱۴۰۶ق.
 - مصطفوی، حسن، *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول، ۱۳۶۸ش.
 - مظفر، محمدرضا، *عقائد الإمامیة*، تحقیق: دکتر حامد حنفی، قم، انصاریان، چاپ دوازدهم، ۱۳۸۷ش.
 - مفید، محمد بن محمد بن نعمان، *المقنعة*، قم، کنگره جهانی هزاره شیخ مفید، چاپ اول، ۱۴۱۳ق.
 - منسوب به امام علی بن الحسین علیه السلام، *الصحيفة السجادية*، قم، دفتر نشر الیهادی، چاپ اول، ۱۳۷۶ش.
 - موسوی اصفهانی، سید محمد تقی، *مکیال المکارم*، ترجمه: مهدی حائری قزوینی، تهران، بدر، ۱۳۷۹ش.
 - نعمانی، محمد بن ابراهیم، *الغیبة*، تهران، نشر صدوق، چاپ اول، ۱۳۹۷ق.
 - نوری طبرسی، حسین، *نجم الثاقب*، قم، جمکران، چاپ یازدهم، ۱۳۸۶ش.
 - نوری، حسین بن محمد تقی، *مستدرک الوسائل ومستنبط المسائل*، قم، مؤسسة آل البيت علیهم السلام، چاپ اول، ۱۴۰۸ق.
 - یزدی حائری، علی، *إلزام الناصب فی إثبات الحجة الغائب علیه السلام*، بیروت، مؤسسة الأعلمی، چاپ اول، ۱۴۲۲ق.

